

Algemene gegevens interview

Titel	Erfgoed van de Oorlog, Bystander Memories, interview met geïnterviewde RG.50.570.0027
Geïnterviewde	Klaas Lub(KL), 31 augustus 1919
Interviewer	Martijn van Haalen (IV) Interakt, Televisie en Multimedia.
Plaats	IJsselmuiden
Tijd	00:00:00 - 01:06:33 (tape 1) 00:00:00 - 00:47:25 (tape 2)
Trefwoorden	<p>Alblasserdam, Dordrecht, Westerbork, deportaties, treinen, machinist, gevechten, militair, onwetendheid, lot van de Joden, onderofficier, oorlog, omstander, ooggetuige.</p> <p>deportations, trains, engineer, combat, military, ignorance, fate of the Jews, NCO, war, bystander, eyewitness.</p>
Samenvatting	<p>De geïnterviewde wordt geïnterviewd vanwege zijn werk bij de Nederlandse Spoorwegen gedurende de oorlog. Hij heeft hierdoor te maken gekregen met de transporten van Joden naar Westerbork. Eén transport heeft hij zelf ook gereden. Er wordt in het interview ingegaan op de vraag hoe er moreel met dergelijke transporten werd om gegaan en er is aandacht voor de kennis die er onder de omstanders was. Daarnaast vertelt de geïnterviewde veel over de oorlogsdagen in mei 1940 toen hij vocht bij Alblasserdam en Dordrecht.</p> <p>This interviewee was interviewed because he worked at the Dutch Railway company (Nederlandse Spoorwegen) during the war. Through his profession he witnessed the deportation of Jews to Westerbork. In one case he was the train driver. The interviewer asks about the moral dilemmas of these transports and how much people knew or what they were aware of. The interviewee talks at length about the 'war days' in May 1940 (10 May -15 May, 1940) when he fought as a soldier in the Dutch army at Alblasserdam and Dordrecht.</p>
Transcriptie gemaakt door	Vrije Universiteit, M.Vlasblom, C.Jelsma
Eigenaar van het bestand	Vrije Universiteit, United States Holocaust Memorial Museum

Transcriptie

00:00:00

00:00:34

[image:01:01:34:30]

IV Zou u om te beginnen kunnen vertellen hoe u heet, voluit, en waar en wanneer u bent geboren?

KL Mijn naam is Klaas Lub en ik ben geboren op 31 augustus 1919 in Andijk, Noord-Holland.

IV Dus u bent eigenlijk nu hoe oud?

KL Ik ben op het ogenblik nog 85, maar in augustus word ik 86 jaar.

IV Dus een hele leeftijd. U wordt dus geboren direct na de Eerste Wereldoorlog.

KL (lacht) Ja, klopt

IV En wordt u geboren in een stad? Of wat is Andijk?

KL Andijk is een dorp en dat ligt langs een dijk van Enkhuizen naar Medemblik

IV In het westelijk gedeelte van Nederland. Is het daar een rijke streek?

KL Nee het zijn allemaal mensen die daar hun brood

00:01:34

[image:01:02:34:12]

KL hoofdzakelijk verdienden, in die periode, met landbouw, allemaal aardappelen telen en dergelijk dingen. Bloemkool en groenten. Alle andere soorten groenten.

IV Wat deden vader en moeder?

KL Mijn vader die was machinist aan een watergemaal. En m'n moeder die was huisvrouw. Die had te zorgen voor twee kindertjes, mijn zuster en mij.

IV Wat deed zo'n watergemaal?

KL Zo'n watergemaal pompte het water, het was het watergemaal, het bestaat nog, maar het is nu een museum geworden, Het grootslag. Dus het waterschap heette daar het grootslag.

IV En wat deed zo'n gemaal.

KL Zo'n gemaal pompte water uit het binnenland naar de Zuiderzee. Want het was destijds, toen ik geboren werd heb ik nog geleefd aan de Zuiderzee.

IV Ja, het hele gebied ligt beneden zeeniveau he?

KL Ja

00:02:34

[image:01:03:34:12]

IV Is, het was dus een gezin met vader, moeder en twee kinderen?

KL Ja, klopt

IV En u ging in de jaren twintig dus nog net op de lagere school?

KL Ja

IV En, was het een religieus gezin?

KL Uh, nee. Niet kerkelijk.

IV Niet kerkelijk?

KL Nee

IV Was dat veel voorkomend in die tijd? Of?

- KL Nou, daar leefden... Alle geloven zaten daar eigenlijk. Er waren net zo goed katholieken als gereformeerd als hervormden.
- IV Het gezin ging niet naar de kerk op zondag
- KL Nee
- IV Op de middelbare school bent u in de dertigere jaren.
- KL Ja
- IV En ging u naar een vervolgopleiding na de middelbare school?
- KL Ja
- IV Ik heb eigenlijk maar weinig klassen.

00:03:32

[image:01:04:38:21]

- KL op de lagere school gehad. Want ik heb eigenlijk, wij zijn verhuisd in 1925. Dus van Andijk naar Overijssel. Toen ben ik komen te wonen in Hasselt, dicht hierbij Zwolle.
- IV Ah, meer de oostelijke kant van het land.
- KL Ja, in Noord-Holland zeiden ze altijd je gaat naar genen zijde.
- IV Waar werkte vader daarna.
- KL Die werd hoofdmachinist op een watergemaal in Hasselt, in het plaatsje Streudel, hij was tevens opzichter over het waterschap.
- IV Was het een, was het een rijk gezin?
- KL Nee, het was gewoon ja, het was een gezin die, echt, het was een middenstand gezin. Maarre, de lonen waren destijds niet zo hoog.
- IV Nee, het werd in de dertigere jaren niet beter op he?

00:04:38

[image:01: 05:27:23]

- KL Nee ik weet nog dat de burens bij ons, die man die was werkloos en die verdiende gulden in de week, een man vrouw en drie kinderen.
- IV wat zou een brood gekost hebben?
- KL Nou als u dat zou willen weten dan zou ik u nog de de folders kunnen laten zien, want ik heb alles hier nog liggen, vlak hierbij. Maarre dat koste hier weinig. We werkten met halve centen in die periode.
- IV U gaat naar een soort vervolgopleiding na de lagere school?
- KL Ik ben, ja, ik woonde in Hasselt en dat ligt ja zo'n 14 km van Zwolle af. ik heb verder mijn opleiding gehad aan Mulo in Zwolle. Aan de Marnixschool.

00:05:27

[image:01:06:43:00]

- IV En die nieuwe streek waar u komt te wonen was die heel anders van sfeer dan waar u bent geboren?
- KL Ja, dat was zuiver een, een boerenstreek. Want toen we er aan kwamen; ik had bruine schoenen aan enne ik kwam op school. Nou, Ik heb gauw – ik had de volgende dag al klompen aan. En de klompen werden door de buurvrouw helemaal lekker wit gemaakt. Dat was in die periode zo. Dus ik ging met een korte broek en schoenen naar de school.
- IV Aha, klompen?

- KL Klompen.
IV Waarom?
KL Nou, dat je anders opviel tussen de anderen en dat ze je gingen pesten.
IV Werd er veel gepest op school?
KL Nou nee, ik heb het nooit en nooit meegemaakt. Nee, want ik had meteen vrienden enne ik heb vrienden voor het leven gehad. En die heb ik nog, dus
IV Woonden in deze streek ook weer mensen van allerlei gezindten, ik bedoel geloven?
KL Nee, de meesten waren hervormd, ja
IV Protestant hervormd?
KL Ja, gewoon hervormd. ik was op de hervormde school met de Bijbel dusse het zegt wel iets. Ik heb een goede opvoeder gehad. (lacht)

00:06:43

[image:01: 07:40:08]

- IV Woonden er in deze streek, dat u herinnert, Joodse gezinnen?
KL Nee, alleen in Hasselt, wij waren aangewezen op Hasselt. Dat was een klein plaatsje wat daar ligt en dat had toen 4 a 5 duizend inwoners. Hooguit, enne daar woonden wel een paar Joden.
IV In welke hoek van de samenleving werkten die?
KL Nou, eh, meer als slager
IV Slager?
KL Ja, slager, het was de heer Keizer, enne ja die pasten gewoon daar tussen de gemeenschap in. Iedereen die kenden hem, enne het was goedemorgen, goeiedag tegen hem. Ja hoor. Gewoon normaal, zoals normaal Nederland moet zijn eigenlijk.
IV Ja, er was niets van wat men wel noemt antisemitisme?
KL Nee, pertinent niet? Nee nooit gehad.

00:07:40

[image:01: 08:29:19]

- IV Ook nooit iets van gemerkt in de dertiger jaren?
KL Nee, nee, want ik werkte zelf in de dertiger jaren in Zwolle, maarre daar kwam ik wel bij Joden. Vanzelf Daarzo, want ik werkte destijds bij de Shell en dan moesten ze gasolie hebben. Maar nee het was altijd normaal, het waren normale mensen. Dat stak ons helemaal niet, of het katholiek was of hervormd. Nee, het bleef gewoon.
IV Wie, ik zit even, was het, was het gezin waar u opgroeide een beetje politiek bewust? Of, of?
KL Nee, helemaal niet, nee. Ze waren erg, mijn vader was erg koningsgezind en het hele gezin eigenlijk.

00:08:29

[image:01:09:49;00]

- IV Deze streek ligt vrij dicht bij Duitsland alweer, vergeleken met waar u geboren was. In de dertiger jaren verandert er nogal wat in Duitsland. En merkte u daar hier iets van op een of andere manier?
KL Nou, wij hadden in 1926 radio en dat was erg vroeg. Want toen was er eigenlijk heel weinig nog maar. Enne ik luisterde wel naar de autoraces in Duitsland. Daar had ik belangstelling voor. Maar verder, je had maar een paar zenders eigenlijk toen. Nederland 1, Nederland 2 en dan moest je nog werken. We hadden een radio met

- spoelen en dan moest je er weer nieuwe spoelen in steken en dan kon je Langenberg krijgen en er was geloof ik nog een station maar verder had je nooit iets. We hadden meestal gewoon Nederland aan staan.
- IV Ja, en werd er thuis weleens gesproken over over wat er, over, aanstaande veranderingen of gevaren in de dertiger jaren?
- KL Nee, daar hebben we het nooit over had. En er ook schijnbaar ook weinig over geschreven in de dagbladen, Maarre, nee. Nee.

00:09:49

[image:01: 11:14:24]

- IV U, u, ik zit even weer te rekenen, u bent van 1919. In 1939 begint de Tweede Wereldoorlog en in 1940 valt Duitsland Nederland binnen. U bent dan 21. Wat was u doende.
- KL Ik ben opgeleid in Apeldoorn bij het Tweede Regiment Wielerijders(?) daar ben ik opgekomen met 600 man. We waren met z'n zessen die auto en motor konden rijden. Ik werd meteen in burger nog moest ik naar Utrecht om motoren te halen en die moest ik wegbrengen naar Brabant toe. In de buurt van Den Bosch. Daar zat het Eerste Regiment Wielderijders. Ik was zelf ingepast in het Tweede Regiment Wielerijders. Dus en ja, dat ging dagen achter mekaar. En ik kreeg mijn opleiding daar.
- IV Over welk jaren spreken we?
- KL Spreekt in 1939, april 1939 kwam ik onder dienst. En ik werd geplaatst dus bij een regiment Pantserafwehr. Daar ik heb m'n opleiding gehad tot onderofficier. En, en toen op zeker ogenblik met de mobilisatie vertrokken we naar Oirschot. En daar heb ik verder gediend tot de oorlog uitbrak.

00: 11:14

[image:01:12:02:21]

- IV Kwam die, u zat dus, was gemobiliseerd ook. Nederland mobiliseerde een paar maanden voor de werkelijke oorlog, al de soldaten. U zat in Oirschot?
- KL Ik zat in Oirschot ja, bij het Tweede Regiment Wielerijders waren we ingekwartierd daarzo. Ik zat bij een firma van Avro's meubelen. Het lijkt op de radio. Maarre, in die fabriek was helemaal aangepast en die werd gewoon aangepast met legerplaatsen en met kribben. En daar heb ik ook de winter nog meegemaakt want we wouden de Duitsers eerst tegenhouden met ijshakken. Dat we Wilhelmina konden halen, moest het ijs er uit.(...?) En dat hebben we naderhand ook nog gedaan in de periode, in de oorlogsperiode

00:12:02

[image:01:12:58:12]

- IV Wat was dat voor tijd, die mobilisatie, hoe gingen die jongens...
- KL Ja, je hoopte dat je elke week naar huis toe kon, met verlof, en dat klopte meestal wel. En ja, je krijgt een onderlinge band met vrienden. Je krijgt alle, ze komen overal vandaan, we hadden Groningers en we hadden Limburgers. Want we waren opgekomen in Apeldoorn, maar toen zaten we in ene keer in Oirschot en dat is een heel andere plaats. Maar..
- IV Konden de jongens goed met elkaar over weg?
- KL Ja, ja, allemaal. Ik heb nooit en nooit ruzie meegemaakt eigenlijk. Nee, dat is, euh, ja klopte. We waren allemaal van huis, dusse. We hadden dezelfde, hetzelfde, dusse ja je

kreeg 1 gulden en 4 cent zakgeld dus dat was lekker wat. Daar kon je tenminste nog een pakje sjack van kopen toen. En een koek en een kop koffie.

00:12:58

[image:01:13:50:05]

- IV En jongens ook weer overal vandaan uit Nederland?
- KL Ja, kwamen overal weg.
- IV katholieke jongens?
- KL Er zaten katholieken bij ja
- IV Protestanten?
- KL Protestanten
- IV Joodse jongens?
- KL Nee, nooit en nooit eentje meegemaakt, nee
- IV De, de mobilisatie duurde een aantal maanden. Hadden die jongens onderling het gevoel dat er ook werkelijk oorlog zou komen?
- KL Nee, niemand. Het was altijd... we hadden alleen maar gehoord. De vorige oorlog was Nederland neutraal gebleven. En die blijft het nu ook, punt uit. Dus, je had je opleiding gehad, maar verder, er werd heel weinig geoefend ook in die mobilisatie. Ja, dat is nee. Die oorlog in Duitsland zal wel ergens anders heen gaan.
- IV Dan komt ie plotseling toch. Kunt u zich nog herinneren hoe dat ging?

00:13:50

[image:01:14:57:22]

- KL Ja, ja, dat kan ik heel goed. (lacht) Ik sliep, toen, in een boerderij, vlakbij een brug in Oirschot. Enne smorgens vroeg; wat is dat? Toen hoorden we dat ze bommen gooiden op het vliegveld Eindhoven. Dat zit over de hei maar een klein stukje ver bij Oirschot. Afijn we gingen naar buiten en toen zag ik een soldaat in onderbroek die stond te schieten met een geweer op vliegtuigen. Ja, nouja, dan denk je er is wat, wat gaande. Het duurde niet lang, een uurtje later, toen kregen we dus bericht. Je moet je klaar maken en ja dat gaat allemaal langzaam wel natuurlijk. Het was nog vroeg dat ze die bommen gooiden dus en nou toen hebben we ons klaar gemaakt en toen kregen we bericht. Wij zaten toen, we zaten ingedeeld bij de Lichte DIVisie. En toen kregen we bericht datte we moeten de Waalhaven ontzetten want die is bezet in Rotterdam. Toen zijn we vertrokken uit, uit Oirschot vandaan.

00:14:57

[image:01:16:06:23]

- IV Waalhaven is een vliegveld.
- KL Waalhaven is een vliegveld. Bij Rotterdam. En dat was onze eigenlijke opdracht, maar gekomen zijn we er nooit.
- IV Was de Waalhaven dan al bezet door Duitsers?
- KL De parachutisten. Die kwamen bij, ja bij, honderden de lucht uit, dus ja.
- IV Hoe ging het nu verder. U ging richting, richting Rotterdam.
- KL Ja, we zijn bij Gorkum. we zijn bij over een veer gekomen. Ja Ik had er nooit eerder geweest hoor. Dan kom je in plaatsen terecht. Enne ja, Je hoort dat het oorlog is. Enne, Je kijkt naar lucht enne toen zijn we vertrokken want ik was dus commandant

- van.... Ik zat in een auto. Maarre die wielrijders moesten dat fietsen daar helemaal heen. En dat waren er wel een 104 nog.
- IV Hoever is?
- KL Ja, is een heel stuk van Oirschot uit. Dusse we zijn overdag daar een heel eind heen gefietst en toen kwamen we dus 's avonds , kwam ik bij een brug over de Noord en daar reed ik als eerste tegenop en toen, toen stond de klep open, dus ik kon niet verder. Toen komt er een brugwachter naar me toe.
- 00: 16:06:23
[image:01:16:56:19]
- KL en die zegt ja; meneer ik heb de brug in hoogte staan want er zitten parachutisten aan de onder- achterkant
- IV Duitse parachutist?
- KL Duitse parachutisten ja, die waren geland daarzo.
- IV En toen?
- KL Ja, en toen. Toen heb ik, ben gedraaid daar, want ik had een, een klein kanon achter me. Een vier komma zeven stuk Pach en toen ben ik naar onder gereden en toen heb ik mijn traktor met dat stuk Pach onder het viaduct gezet in. ..
- IV Met hoeveel Nederlandse soldaten...
- KL In Alblasserdam, In Alblasserdam dus. Daar waren we dus in dat plaatsje
- IV Hoeveel Nederlandse soldaten had u bij u?
- KL Nou ik had er zelf in mijn traktor, we zaten met zijn vijfen erin.
- IV En had u enig idee hoe groot de de, de groep Duitsers was aan de andere kant?

- 00:16:56
[image:01:18:02:07]
- KL Nee, nee, enne gezien heb ik ze ook helemaal niet maar d'r waren dus wel van de wielrijders infanteristen bij, dat is dus, die spelen dus, die moeten dus als voorste troepen gaan. Ja die hebben er wel gevochten aan alle kanten hoor bij die brug. Maarre, 's morgens om een uur of 9, ik dacht dat het ongeveer 9 uur was, toen kwamen er Stuka's aan en die gingen de zaak bombarderen.
- IV De volgende ochtend?
- KL Ja, de volgende ochtend. Dus.
- IV Hoe ging dat?
- KL Enne, nou, als ik u dat vertel dat, dan wordt ik erg emotioneel. Dat was, ze gooiden Brisantbommen, die Stuka's. Ik heb zelf de bommen naar me toe zien komen, maar ik heb hartstikke geluk gehad, dat moet ik eerlijk zeggen. Enne ja, daartussendoor gooiden ze brandbommen. En Alblasserdam, dat is bekend, dat is het meest, de meest procentgewijze getroffen stad en toen heb ik dus de Nederlandse bevolking zien vluchten,

- 00: 18:02
[image:01: 18:57:02]
- maar ik heb ook de militairen zien vluchten. Enne, ik reed als, eigenlijk als laatste auto vertrok ik daarzo. Enne wat ze weggooiden iedereen, ja, dat is onbegrijpelijk hoor, maar.... Ik had op zeker ogenblik 10 lichte mitrailleurs in mijn auto liggen. (lacht)

Die zijn door eigen mensen weggegooid want ja, iedereen die wou het vege lijf redden zeggen ze dan wel. Nou dat was daar werkelijk, en als je dat in oorlog ziet ja, dan zie je heel iets anders. Maar de burgerbevolking heb ik zien rennen door de weilanden heen, vrouwen met kinderen, ja je kan het je niet voorstellen wat ze meenemen allemaal. En, en ja dan is het echt, ja dat is echt, ja echt een hopeloos gezicht.

IV Een hopeloos gezicht?

KL Ja (zucht)

00:18:57

[image:01:20:06:15]

IV U, waarom vielen de Duitsers zo hard Alblasterdam aan?

KL De brug over de Noord. Want achteraf had ik daar rustig kunnen blijven zitten.

IV Ja

KL Ze moesten een toegangsweg hebben tot het westen van Holland.

IV Zijn er jongens gesneuveld bij u in de buurt?

KL Op dat ogenblik al, de eerste de beste dag, toen we aankwamen viel er al een bom achter, achter de keukenwagen, dus ik, we hebben 4 of vijf dagen dan oorlog gehad alles met elkaar met de aanloop er bij. Ik heb nooit, er is nooit iemand geweest die vroeg hebben jullie honger of wil je eten hebben. Dat was er niet, punt uit. Die hele oorlog door.

IV Sneuvelde er jongens in de buurt?

KL Er zijn, er zijn er gesneuveld, maar dat kwam later weer in de oorlog zelf. Toen zat ik dus, ik ben teruggetrokken naar Bleskensgraaf en toen naar Dordrecht toe, en toen in Dordrecht, ja daar was eigenlijk de oorlog volop aan de gang.

00 20:06

[image:01: 20:59:14]

IV Een paar dagen later dus?

KL Ja, twee dagen later. 11^e, 12^e mei was d'r eigenlijk behoorlijk knokken. Ik heb daar, ik heb 's nachts gelegen in een portiek ergens en toen brandde er een toren af. Dat is vlak in de buurt van het station van Dordt. En ik stond eerst bij de Friese brug, daar is een aanval geweest van een vecht- vechtwagen. Enne daar waren zeven doden bij, daar liep ik toen de volgende morgen door een plas bloed, dat zal ik m'n leven lang niet meer vergeten(*wordt emotioneel*)

IV Nederlandse jongens?

KL Ja, ja.

IV Had, hadden die jongens [enig] idee hoe groot de overmacht was van de Duitse troepen?

00:20:59:14

[image:01: 22:02:09]

KL Nee, je zag parachutisten neerkomen, maarre verder nee. Dat was... ja, je wist dat ze, dat ze er zaten. En ja, God, ik heb een straat moeten verkennen en dan kom je nog weer komische dingen tegen ook hoor, als ik dat allemaal vertel. We waren op zeker ogenblik, ik zat dus achter het kanon en er konden dus gevechtswagens komen over die brug heen, over die Friese brug. Maar dan zie je plotseling burgers met een

zakdoek in de hand, een vogelkooitje hadden ze links in de hand, aan de re- aan de rechterkant hadden ze jonge honden in hun ja, in hun jaszakken zitten en dat steekt zo over. Tussen het vechten eigenlijk in. Ja, dan vraag je je af wat doen we eigenlijk, waar zijn we aan bezig. Dat zijn dingen, ja die maak je alleen in oorlog mee. Dan zeg je, de hele wereld, dan is de wereld gek. Ik heb ook komisch dingen meegemaakt, toen moest ik de straat verkennen met een soldaat, op de hoek van de straat was een winkel en ik zeg: "erin", we liggen daar en deur open, dan kunnen we die straat uitkijken of er Duitsers zijn, zegt hij zo: "Sergeant, een sigaartje erbij?" was het een sigaren winkel, met allemaal van die kistjes zo in de hoogte kon hij er zo bij om liggend met zijn hand een sigaar te pakken!

00:23:04

[image:01:22:35.20]

KL Toen hebben we alle twee maar een sigaar aangestoken. Dat was zoiets gek. Nou gelukkig zat er geen Duitser in die straat, dus ik kon weer teruggaan en kwam weer heel over.

IV Was het zoals u zich had voorgesteld, die gevechten?

KL Nee, wij hebben nooit geoefend in een stad en nou zaten we middenin een stad daar woonden de burgers nog in de huizen. En naast mij stond een stuk negenveld was dat, en die schoot op een gevechtswagen,

00:24:02

[image:01:23:31.10]

KL maar die schoot dwars door de ruiten bij een winkel van De Gruyter in Dordt, die granaat die vloog zo door de winkelruit. Wij hadden altijd oefening gehad, een soldaat mocht nooit oefenen in de stad, want daar waren meisjes, dat werd fluiten enzo en dat mocht niet. Dus je zat altijd in de hei op pantserwagen in de hei, of buiten de hei als er een weg was en dan maar richten op burgerauto's. Een echt oefenterrein was er niet daarvoor.

IV Ik krijg in eens het gevoel dat de Duitsers wel in de stad geoefend hadden.

KL Die Duitsers, die hadden al een poosje oefening gehad, die hadden geoefend in die andere landen, dat kon je merken ook, maar die hadden de wapens ook ervoor.

00:25:03

[image:01:24:29.09]

KL Wij zaten daar met wapens met geweren van 1892 ofzo en die hadden mitrailleurs die hadden 600 schoten per minuut of zo en wij zaten er met tikke-takke-tikke-tak. Ja, nee, wat dat betreft. En ik had een pantserjachtweeer zonder plaat, zonder een grondplaat, daar hoorde bij een twee-centimeter dikke metalen plaat van een zodat wij veilig zaten tegen mitrailleurvuur en tegen geweervuur van een ander. Maar als er nou een sniper van de andere kant was, of een scherpschutter die schoot ons zo weg.

IV Klinkt heel hopeloos

KL Ik zal u eerlijk vertellen heb ik altijd gezegd ik heb twee vredesduifjes op mijn schouders gehad en dat zijn mijn geluksvogels geweest, leven lang.

00:25:03

[image:01:24:29.09]

KL Wij zaten daar met wapens met geweren van 1892 ofzo en die hadden mitraieurs die hadden 600 schoten per minuut of zo en wij zaten er met tikke-takke-tikke-tak. Ja, nee, wat dat betreft. En ik had een pantserwagweer [image:jachtgeweer?] zonder plaat, zonder een grondplaat, daar hoorde bij een twee-centimeter dikke metalen plaat van een zodat wij veilig zaten tegen mitraieur vuur en tegen geweervuur van een ander. Maar als er nou een sniper van de andere kant was, of een scherpshutter die schoot ons zo weg.

IV Klinkt heel hopeloos

KL Ik zal u eerlijk vertellen heb ik altijd gezegd ik heb twee vredesduifjes op mijn schouders gehad en dat zijn mijn geluksvogels geweest, leven lang.

00:26:05

[image:01:25:29.16]

IV De radio van Nederland bleef de eerste dagen nogal optimistisch.

KL Ja, wij hoorden niks, en je moest maar zijn dat je bij een boer een stuk brood kreeg en ik had een jongen erbij die kon melken en die melkte de koe, want die boeren durfden helemaal niet meer het l and in.

IV Was het zo dat het Nederlandse leger zich alsmaar terug trok?

KL Ja, dat kunt u zien, nou ja, we hebben dus zoveel mogelijk stand gehouden daar i in Dordrecht en we hebben eraan gedaan wat we konden. En dat hebben de Duitsers ook later toe gegeven, ver na de oorlog zijn ze terug geweest, verschillende officieren. En die hebben gezegd wat jullie gedaan hebben. We moesten punt uit

00:27:02

[image:01:26:24.00]

KL en we waren er voor geoefend, dat wil zeggen, daar kan ik u nog wel iets anders over vertellen, maar we waren zoveel mogelijk geoefend ja en dat wil zeggen, we waren zoveel mogelijk geoefend en het ligt aan jezelf of je het opvat en of je er naar kijkt en of je ze goed uitvoert die oefeningen.

IV Was er gevoel bij het Nederlandse leger dat er hulp zou komen?

KL Nee, we hebben nooit gehoord dat er hulp zou komen. En ik zal u vertellen, er staat geschreven... Ik heb hier een boek liggen, als u dat leest een stukje, ik had een commandant die zat bij het Veer had zichzelf commandant gemaakt van Veer, want dan zat je nog een beetje veilig, waar geschoten werd en waar granaten vielen. Die Nederlandse jongens die wilden wel hoor,

00:28:00

[image:01:27:19.15]

KL het laatste wat in dat boek staat, mijn laatste woorden waren: "Ik heb geen helden gezien."

IV Geen helden gezien?

KL Ja. Ik niet.

IV Was u bang?

KL Op een zeker ogenblik als je daar zit, dan is het alsof je een soort koorts over je krijgt, dan beef je zo ontzettend en je weet niet wat het is, dan sta je gewoon te klapperen, dat

was gauw over. Ik heb gewoon gedaan wat mijn plicht was, ik zat bij de Friese brug en daar had ik al een aanval gehad. Daar zat ik met het stuk pach (...?) en daar zat ik naast, te wachten eigenlijk en toen kreeg ik een bericht van een luitenant, helemaal niet mijn eigen luitenant want die was al dood, die was gesneuveld daar. En die zei tegen mij:

00:29:04

[image:01:29:04.29]

- KL 'Moet je luisteren er komen nog zeventien gevechtswagens, of tanks, maak er zoveel mogelijk onschadelijk en dan neem je de benen maar, dan zie je maar dat je een veilig plekje vindt.' En die luitenant hebben ze later nog achterhaald in Amerika, die zit in Amerika en die hebben ze geschreven, of die is hier geweest en die zegt: "Inderdaad heb ik dat bevel gegeven aan die sergeant inderdaad." Nou ik had iemand bij me, die had het op zijn zenuwen, dus ik heb gezegd: "ga jij maar weg, hier heb je mijn jas, ga jij daar maar zitten, ik vecht het met de andere jongens wel uit."
- IV Kwamen de Duitsers erdoor?
- KL Nee. Dat heb ik dus niet meegemaakt, bij ons is er niet eentje doorgekomen, maar ik was wel ontzettend blij dat het donker werd 's avonds.

00:30:04

[image:01:29:18.15]

- IV Want?
- KL Nou van onszelf stonden er twee zware mitrailleurs in mijn rug, dus, die opstellingen, dat moet je leren, dat was nou vechten in de stad, dat is zo iets raars, dat kun je niet voorstellen.
- IV Er was een gevoel dat de Fransen ons wel te hulp kwamen?
- KL Ja dat hadden ze gezegd ja, dat de Fransen ons wel te hulp kwamen, het waren ook Franse tanks die er aankwamen, nou dat wisten wij wel anders.
- IV Legt u eens uit?
- KL Wij hadden gehoord dat het Duitsers waren, als je Duitse soldaten al ziet vechten bij het station daar, want daar waren ze ook al aardig aan het knokken al. Dat was een spookverhaal.

00:31:01

[image:01:30:13.14]

- IV Wie zei dat dan?
- KL Ja, dat is gezegd er is nu apart een boekje uitgekomen van een vriend van mij een kennis van me ook een officier van het leger en dat gaat over Overste Mussert die heeft dat gezegd, dat kan ik u laten zien ook nog
- IV Wie was dat?
- KL Dat was een broer van Mussert, later de leider hier van de NSB.
- IV De fascistische partij.
- KL Ja de fascistische die broer was het.
- IV Die had de leiding daar?
- KL Ja, die had de leiding over de ponteniers en de torpedisten, dat was weer een waterafdeling van het leger en die ware gelegd in Dordt.

- IV Was die man zelf ook fascist?
KL Ik durf het niet te zeggen maar hij is doodgeschoten door een luitenant van mij die ik goed kende, luitenant Fruithof,

00:32:03

[image:01:31:12.23]

- KL die heeft hem, volgens mij, zoals de boeken het zeggen
IV In die dagen?
KL Ja
IV Door eigen troepen
KL Door eigen mensen, ja die hele beschrijving die kan ik u wel laten lezen hoor. Daar is een heel stuk over.
IV Hij was lid van de fascistische partij?
KL Dat weet ik niet, ik weet er zelf persoonlijk niet van ik heb hem alleen gezien in het uniform van luitenant-kolonel.
IV En u zei dat hij degene was die zei de Fransen komen
KL Helpen, ja.
IV Weet u nog hoe dat ging?
KL Nee. Hij heeft het niet persoonlijk gezegd tegen mij hoor
IV Daar was u niet bij?
KL Nee, daar was ik niet bij. Maar dat is gezegd en dat staat zwart op wit.

00:33:00

[image:01:32:04.24]

- IV De oorlog duurt niet lang voor Nederland
KL Gelukkig niet, want het blijkt nu wel, wordt nu erkend, dat de Grebbergen en dat Dordt zeker zo erg was als de Grebbergen.
IV Hoeveel dagen is er gevochten in totaal?
KL Nou, ik heb gevochten tot de capitulatie en wij waren al terug getrokken naar Papendrecht en we zaten op een houtwerf daar en ik zag dat ze wouden oversteken van de overkant. Een houtwerf daar. Toen ben ik daar met *brizant granaten daar gaan schieten en dat blijkt dan een goed gevolg gehad te hebben. Zij vertrokken daar terwijl die granaten op hen neer daalden.
IV Ze zijn niet overgestoken.
KL Nee. Er kon er geen overgekomen. Ik schoot zo hard achter elkaar.

00:34:04

[image:01:33:08.19]

- KL Ik heb het zelf in handen genomen op het laatst hoor, ik kon vlugger alles instellen en afstellen dan een eigenlijke richter kon doen.
IV Hoe hoorde u het bericht van de capitulatie?
KL Dat weet ik niet meer. Waar ik het gehoord heb. Ik ben ergens weggehaald, maar ik weet het niet meer. Ik kan er geen zinnig woord over zeggen waar ik dat gehoord heb.
IV Dus dat wil zeggen ineens was de oorlog voorbij
KL Ja, voor mij wel.
IV Wat gebeurde er met u?

KL We waren met een paar van mijn onderdeel dus, die ik kende, zijn we allemaal ingekwartierd bij een burger, bij een familie in Papendrecht dat was een familie De Jong, Veerstoep 62, vergeet ik nooit, daar kwam ik in huis.

00:35:03

[image:01:34:05.15]

KL Toen moesten we het kanon inleveren, maar ik weet wel ik heb het afvuurmechanisme eruit gehaald en te water gelaten.

IV Want?

KL Nou ze konden dus niet meer schieten met dat ding. En daar heb ik toen ook niks van gehoord en ik geloof dat we daar nog een dag of vijf geweest zijn of tien dagen dat weet ik niet en toen mochten we naar huis toe.

IV Was u terneer geslagen?

KL Nee, je bent alleen maar blij dat het over is, want als je dat ziet, dan hoeft van mij niet meer.

IV U kwam thuis

[slikt,zucht]

00:36:01

[image:01:35:01.11]

KL Ik was nog ongetrouwd, dus ik was nog thuis bij mijn ouders en, nee, ja, dat ging ja, dat gaat automatisch, je voelt je weer in een keer thuis. Maar als ik dan de vliegtuigen laag over hoorde komen, Duitse vliegtuigen, dan kromp ik weer in elkaar. Dat is iets heel gek, maar in de oorlog was je gewend je te dekken, als je een granaat hoorde fluiten, hetzelfde. En eh ik heb mijn plicht gedaan.

IV Het Nederlandse leger werd ontbonden en hoe moest het verder met u?

KL Ik kwam terug en ik werkte voorheen voor ik in dienst moest, bij de Koninklijke Shell in Zwolle. Maar de benzine was er niet meer, dus ik heb gesolliciteerd. Ik ben eerst een hele tijd geweest bij de ondergrondse nog,

00:37:05

[image:01:36:02.11]

KL ben ik nog wel verschillende maanden bij geweest na de oorlog. Ik was sectie commandant en ik kwam overal door Nederland, ik mocht opsporingen doen, dus ik heb nog verschillende mensen kunnen opsporen in Noord-Holland zelfs.

IV Het verzet bedoelt u?

KL Ja in het verzet.

IV Hoe kwam u daar terecht?

KL Nou dat is ook weer een, ik had in de oorlog een zendinstallatie thuis om te werken met Engeland, dat was bij mijn ouders. En mijn vader zat dus op dat waterschap op dat watergemaal en daar hadden we een helemaal plaats, daar kon je het een en ander opbergen, daar kwamen ook wel Duitsers hoor. We lagen net aan de IJssellinie, dus al die loopgraven werden daar

00:38:04

[image:01:36:59.21]

KL gemaakt om die mensen hieruit Kampen vandaan die werkten daar in Hasselt allemaal en die moesten daar graven en dat ging elke dag, die werden gewoon van straat gepikt onder dwang van Duitsers moesten die en onder leiding van Duitsgezinde mensen moesten die daar graafden[groeven] daar loopgraven.

IV Wanneer is dat in de oorlog?

KL Dat is, pff, dat is geweest in 1943-44.

IV We gaan nog even terug naar 1940, u bent uit het Nederlandse leger hoe moest het verder met u

KL Nou ik heb eerste een tijd gezeten bij de Binnenlandse Strijdkrachten. Ik heb gewerkt in '40

00:39:03

[image:01:37:55.20]

KL als instrumentmaker bij een bedrijf en daarna ben ik gekomen bij de spoorwegen.

IV Bij de spoorwegen?

KL Ja bij de spoorwegen. Bij de spoorwegen vroegen ze toen leerling-machinisten, en ja, toen ben ik daar gekomen als leerling-machinist. Ik denk, ik doe toch werk in de oorlog, toen kon je nog reizen, toen was het nog een beetje normaal.

IV Welk jaar is het dan?

KL Dat was in 1941-42.

IV Was het een prettige baan?

KL Nou het werd niet meer prettig, want de treinen werden beschoten op een zeker ogenblik. Er zijn verschillende van school nog, want na de MULO ben ik toch geweest op een technische school voor automonteur,

00:40:04

[image:01:38:54.13]

KL en uit die klas vandaan zijn er verschillende doodgeschoten op de locomotief.

IV Door?

KL Door Engelse vliegtuigen, dus dat valt het meest tegen. En toen hadden we van de speciale betonnen buttertjes (...?) die stonden achter op de tandem van de locomotief en als er dan wat kwam en je kon er nog inkomen, want meestal was de tijd te kort, je merkte het pas en vooral 's avonds en 's nachts als je reed met een trein, je had wel zeilen voor en als dan die deur open ging om kolen er op te gooien dan scheen dat licht hel naar boven toe, maar dan werden, waren zeilen gemaakt om het af te dekken

IV Voor verduisteren.

KL Voor verduisteren. Maar als het een beetje heldere maan was dan hadden die vliegtuigen mooi zicht hoor, op de grond, die konden wel kijken waar de trein reed.

00:41:03

[image:01:39:51.01]

IV En ze wisten waar u naar toe reed

KL Ja. Als ze een goede kaart hadden wel. Maar ja, er vlogen ook Duitse jagers hoor.

IV U werkte op de trein als wat?

KL Als leerling-machinist.

- IV Was dus niet al te veilig. Heeft u beschietingen meegemaakt?
KL Persoonlijk heb ik geen beschietingen meegemaakt.
IV Het waren kolentreinen dsu?
KL Het waren kolentreinen maar in de oorlog werden die gestookt met cokes want de kolen die waren er niet meer. In het begin nog wel, maar later was dat alleen nog cokes.
IV Op een gegeven moment komen er speciale treinen
KL Ja. Er komen speciale treinen, ja

00:42:00

[image:01:40:45.22]

- KL en daar hoor je dan wat van, je hoort 'die mensen gaan naar een werkkamp'.
IV U taak was op de trein om, wat moest een leerling machinist doen?
KL Een leerling-machinist had niets anders te doen dan kolen erin scheppen en zorgen dat het vuur goed heet was en dat er stoom was, dat was een leerling-machinist en hij had er zelf voor geleerd dat hij ook het spul kon overnemen. Ik kon zelf ook het spul rijden hoor, dus zou er eentje dood zijn ofzo, dan kon je zo invallen.
IV Welke trajecten reed u
KL Dat was altijd verschillend, ik ben in Amsterdam geweest. Het ligt aan de machinist, welk traject die kent

00:43:01

[image:01:41:44.10]

- KL en daar zetten ze je op in, en ik heb van alles gereden, goederentreinen, personentreinen, alle soorten en met alle soorten locomotieven, ik ken ze nog allemaal.
IV Mochten Joodse mensen in de oorlog met de trein reizen
KL Nee. Die, dat was algemeen bekend, ze hadden een ster op, ja daar liepen ze mee. Dat was verboden dat weet iedere Nederland die de oorlog heeft meegemaakt, ze mochten niet in een café komen, niet in die winkel komen, ze werden uitgebannen eigenlijk met alles.
IV Misschien een rare vraag maar, kunt u zich nog herinneren hoe mensen in uw omgeving daar op reageerden?
KL Ik geloof dat het grootste deel van de Nederlandse bevolking daar op tegen waren,

00:44:07

[image:01:42:47.16]

- KL dus dat die mensen zo werden behandeld. Dat is, dat kan je wel zeggen, want tijdens de oorlog was er geen verschil meer tussen christelijke of tussen Joden of tussen katholieken hoor. Toen was het een geheel hoor, dat was een massa tegen de Duitsers, behalve de NSB'ers. Er waren Nederlanders bij die dachten daar een slaatje te slaan. En mensen die echt arm waren uit die Veenstreken enzo, die de kant van de Duitsers kozen.
IV Mensen die de Duitse kant kozen?
KL Mensen die de Duitse kant kozen.
IV Hoe gedroegen de Duitsers zich kort na de capitulatie

KL Nou volgens mij behoorlijk correct.

00:45:03

[image:01:43:41.15]

KL De normale Wehrmacht van de Duitsers, die waren correct. Maar eh wat die SS-ers uitvoerden, dat was hier zelfs bij mij in de buurt. Hier waren we bang voor die Hollandse Landmacht [Landwacht] eigenlijk, die lui, dat waren dus Nederlanders die dan een behoorlijke baan kregen, die een soort van rang kregen, die waren het ergste.

IV De landwacht?

KL De landwacht ja.

IV Zag u iets van narigheid met eigen ogen

KL Nee, wat wel gebeurd is in de oorlog, ze hebben mijn vriend met wie ik altijd samen was met auto's en motoren, die had even tevoren een overval gedaan op een distributie kantoor.

00:46:00

[image:01:44:36.00]

KL Toen kwamen ze bij zijn ouders en toen deed zijn zuster open en toen brulden ze: "Waar is Piet van Laarhoven" en toen zeg ze "die werkt bij een grasdrogerij in Staphorsterveld." "Oh, werkt hij daar dan zullen we hem even opzoeken." Dat bleken gewoon Nederlanders te zijn, in Nederlandse kleren gewoon, maar die waren wel van een dergelijke partij en die hebben hem opgehaald en hebben hem gefusilleerd en die hebben hem in een kalkput gelaten.

IV Dat was uw vriend

KL Ja, dat was de eerste,

IV De eerste?

KL Nou ja, natuurlijk ook al in de oorlog.

IV Dat was nogal wat om een distributiekantoor te overvallen

00:47:02

[image:01:45:35.13]

KL Ja, er kon alles toen hoor, er was ook medewerking voor, als je wou.

IV Van de mensen in het kantoor.

KL Meestal deden ze het ook nog 's nachts, dus.

IV Dus Piet

KL Piet van Laarhoven.

IV Zag u meer narigheid van dichtbij?

KL Nee. Ik heb eigenlijk weinig meegemaakt hoor, wat dat betreft.

IV De Joden uit Nederland mochten ze niet meer met de trein reizen ook. En op een gegeven moment mochten ze ineens wel de trein in?

00:48:00

[image:01:46:31.22]

KL Op een gegeven moment moesten ze de trein in.

IV Heeft u dat van dichtbij gezien?

KL Nou ik heb het wel meegemaakt dat de Jodentreinen. Ik was eerst leerling-machinist en toen heb ik een cursus gevolgd in Groningen voor Wagenmeester en Wagenmeester

betekent controle op het materieel. En dan sta je op het station en van elke trein die binnenkomt controleer je of de wielen goed zijn, of er geen banden van de wielen los zitten. Dat doe je met zo'n hamer, dus iedereen ziet wel, of die heeft het wel meegemaakt dat er zo iemand stond de tikken op die wielen met een hamer en als er dan een tik was (1), dan was het goed en dan kon de trein weg. Dus die functie heb ik doorlopen en dat diploma heb ik gehaald. Dus ik werd Wagenmeester. Eerst in Zwolle op een rangeerterrein en toen op een ander rangeerterrein

00:49:00

[image:01:47:29.10]

KL en toen stond ik weer, had ik dienst op het hoofdstation in Zwolle, stond ik op het perron. En daar heb ik van alles meegemaakt. Ik heb Amerikaanse vliegtuigen meegemaakt die daar stonden, maar ik heb ook Joodse treinen meegemaakt die daarin Zwolle binnen liepen. En dan trokken ze aan de noodrem, zelf, weet je wel, ja er waren altijd mensen bij, welke reden kan ik ook niet zeggen, ja die kwamen dan binnenrijden. Meestal die ik gezien heb waren allemaal personentreinen. En dan zat er in een coupe zaten dan een stuk of, ja bewakers dan, Duitsers.

IV Waar?

KL In een coupe

IV Voor achter?

KL Je zag ze overal, dus het zal wel in meerdere wagons zijn, het waren vaak meerdere wagons, het was vaak een behoorlijk treinstel hoor.

00:50:09

[image:01:48:09.10]

KL Voor Zwolle heb ik het ook eens meegemaakt dat er aan de noodrem, weet je wel, dan stond dat hele geval weer stil, dat moest dan weer aan het rijden worden gebracht, ja wat doe je er aan. Er stonden altijd Duitsers bij.

IV Altijd Duitsers?

KL Ja. Geen Nederlandse soldaten, nooit gezien.

IV Zag u de mensen van dichtbij?

KL Ja, ik kon gewoon door. Ik had het voorrecht om er langs te lopen. Als ik achteraf geweten had, dan, maar dat is met allemaal, als je achteraf geweten had, dan had je hele andere dingen gedaan.

IV Wat wist u dan toen niet wat u nu wel weet?

KL Nou ik wist niet dat die Joden vanuit Westerbork door gingen naar Duitsland. Naar die kampen dat was onbekend, dat heb ik nooit gehoord hoor.

00:51:10

[image:01:49:33.21]

IV Waar gingen die treinen dan naar toe?

KL Westerbork

IV Wat was daar?

KL Ja, daar werden ze vastgehouden, dat was een soort arbeidskamp, dacht ik. Ja dacht ik, ik had het nooit gehoord. Ik kende dat hele plaatsje niet toen niet. Maar op zeker moment, dat zit er dan eigenlijk nog tussen, toen ik nog op de trein zat zelf, op de

locomotief toen stond ik een keer in Meppel, stond ik stil, toen kwam er ook zo'n trein langs en iemand gooide daar een paspoort uit. En dat paspoort dat heb ik opgezocht

00:52:00

[image:01:50:22.08]

KL en er stond een adres in en een telefoonnummer.

IV Wat voor trein was dat?

KL Dat was een zogenaamde Jodentrein

IV Dat heette zo?

KL Ja dat noemde zo: "Och, daar heb je weer een Jodentrein" Ja. En die ging naar Westerbork toe.

IV Wat voor wagons?

KL Dat waren ook gewone wagons, dat waren geen, nee, want die heb ik heel weinig meegemaakt, op het laatst deden ze dat, goederenwagons. Maar dit was nog gewoon. Het zijn meest oude treinstellen, hoor, maar God eh, het was, want je had er ook nog bij, dat waren coupes die zaten allemaal dicht en dan had je zes of acht coupes achter elkaar. Deze man, die gooide het uit het raam vandaan en die zag mij dus.

IV Zag u het paspoort vallen

KL Ja, ik zag het paspoort vallen

00:53:02

[image:01:51:21.04]

IV Stond die trein stil?

KL Nee, die reed. Dat paspoort heb ik opgehaald, en daar stond onder andere in en dat weet ik nog heel goed: "Geef brenger deze veel geld" stond er in [grote glimlach]. Ja kijk eens, als iemand in nood zit, maar er stonden ook telefoonnummers bij. Ja, wat doe je in de oorlog.

IV Nog een keer, de trein die komt voorbij rijden en u stond op een andere trein

KL Ja, ik zat op een andere trein op de locomotief, maar wij stonden stil hoor, op het perron in Meppel, nou we stonden iets verder. Toen zie ik die trein langskomen en er is zo iemand die heeft een paspoort en gooit die zo uit trein vandaan, dus dat fladderde zo een end weg weg.

IV Uit het open raam?

KL Ik zag het.

00:54:00

[image:01:52:17.08]

KL Ja, dat raam stond open. En toen zag hij wel dat ik het zag en ik heb het opgezocht en ik heb het meegenomen en er stond een telefoonnummer in uit Amsterdam.

IV Stond er een naam in?

KL Er stond ook een naam in, jammer, had ik het maar opgeschreven, ik had het graag graag maar in ieder geval. Ik had verkering hier in Kampen.

IV Nog even want ik heb het nog niet begrepen, er stond iets bij nog in het paspoort geschreven?

KL [Lachend] Er stond in: Geef brenger dezes veel geld.

IV Geef?

KL (zegt nu duidelijk) Geef brenger dezes veel geld.

00:55:03

[image:01:53:17.14]

KL Ik was bij de spoorwegen dus ik had verkering hier in Kampen, dus ik had dat paspoort meegenomen naar Kampen en ik zeg tegen mijn aanstaande vrouw, toen nog verloofde. Moet je eens luisteren ik heb hier een paspoort en ik bel even op naar Amsterdam, er stond een nummer in in Amsterdam, en ik spreek af dat ze het hier komen halen, hier in Kampen. Want ik weet niet wat het is, ik hoef hier geen SS-ers te zien of Sicherheitspolizei. Toen heb ik gebeld en ik kreeg een normaal iemand aan de telefoon en ik heb gezegd: "Ik heb hier een paspoort en dat heb ik gevonden in Meppel en dat komt vermoedelijk uit de trein vandaan, en als jullie het hebben willen dan kun je het hier halen. Ik kom dan in café de IJssel hier, dat is er nog steeds, dan kunt u het ophalen.

00:56:05

[image:01:54:16.21]

KL Toen ben ik er heengegaan met mijn verloofde, ik denk we gaan met zijn tweeën. En je kon daar nog echt achter van die gordijnen, dan kon je het mooi zien, dat waren van die hokken daar in dat café, in het restaurant. En met zijn tweetjes En toen hoorde ik, ze zouden het komen halen ook met z'n tweeën heengegaan, en toen kwamen ze en er was een inspecteur van politie bij, die maakte zich bekend toen ik daar heen ging naar hun toe ging, want ik zei: Die moeten het zijn. En ik zeg: "Komt u ergens hier voor", en toen zeiden ze: "Ja, er is opgebeld", en toen zei ik: "dat ben ik geweest." En toen zeiden ze: "Daar hadden we nooit opgerekend dat u dat was."

00:57:02

[image:01:55:11.18]

KL Ze dachten "God wat een jonge vent" zeker. En "Hoe komt u er aan?" Nou ik zeg zo en zo en ze waren hartstikke blij ermee. Ze zouden wel, vermoedelijk was het een zakenrelatie van deze man, zoiets kreeg ik wel te horen.

IV Het waren twee mensen?

KL Twee mensen zijn het geweest en die ene had een hogere baan bij de politie. En ze hebben het met zijn tweeën opgehaald en het was echt geen SD of Sicherheitspolizei hoor, daar waren ze te gewoon voor.

IV Hoe weet u dat deze man hoog was bij de politie?

KL Dat zei hij, hij zei ik ben zo en zo ik ben inspecteur. Hij had een hoge baan. En dat paspoort, dat moet bekend zijn in Amsterdam. Of er bij de politie nog meer te achterhalen is, dat zou hartstikke leuk zijn,

00:58:03

[image:01:56:10.04]

KL maar die man zal ook wel al dood zijn.

IV Zeiden deze mensen verder iets?

KL Nee. Dat ben ik kwijt hoor, we hebben nog wel zitten praten maar, nee. Volgens mij was het iemand die hulp wou hebben van een instantie, zoiets kreeg ik in de gaten hoor. Dat hij eigenlijk naar Westerbork werd vervoerd, maar dat hij daarzo niet thuis hoorde. Die indruk had ik. Anders gooi je niet zo een paspoort eruit, of het moet zijn

voor je familie, maar hij vroeg om hulp in ieder geval. Maar dat is nou als het zestig zeventig jaar later is, zestig vijfenzestig ja zoiets.

00:59:03

[image:01:57:08.06]

IV Hoeveel geld kreeg u?

KL Niks, dat hoefde ook helemaal niet, ik deed het niet voor het geld, ze hoefde geeneens de telefoonkosten te betalen, nee

IV Die heeft u ook zelf betaald de telefoonkosten?

KL Ja dat doe ik altijd, als ik iemand helpen kan. Van de week was er iemand die stond bij de Albert Heijn met een jerrycan: 'Waar is een tankstation? Ik loop me rot.' Ik zeg: 'Stap maar in de auto want ik ga naar huis toe en ik zeg dan breng je ook weer even terug ook, want z'n vrouw die stond binnen daarzo warm. Nou dan vraag ik ook niet: 'Ik moet een euro van je hebben want ik heb benzine gereden.' Dat is nee. [...]

01:00:00

[image:01:58:03.07]

IV Heeft u ooit als u over het perron liep, langs de treinen contact gehad met de mensen?

KL Nee, want liep altijd Duitsers, zo gauw een trein stil staat lopen er Duitsers bij. Volgens mij is er een keer eentje ontvlucht en dat was een vrouw, maar, daar heb ik maar een glimp van opgevangen. Dat weet ik niet.

IV Wat ving u op? Het vluchten van een vrouw?

KL Ik dacht dat ze, ging een Duitser meteen eruit, maar die kwam niet weg uit die trein, want die ging weer verder. Dus volgens mij zijn er in Zwolle meerdere ontvlucht hoor, maar ik durf het niet met zekerheid te zeggen. Want wij hadden namelijk van ons, van de wagenmeester hadden wij daar bij de uitgang, bij de uitgang hadden wij een locatie waar wij onze jassen en de spullen allemaal neerhingen en ons brood dat wij meenamen,

01:01:05

[image:01:59:05.00]

KL dat was daar ook wel, daar was daar een lokaal voor en iedereen had zijn eigen kasten.

IV U zag een glimp van iemand

KL Ja, dat was een vrouw die er uit vluchtte.

IV Kunt u beschrijven die glimp? Waar stond u?

KL Nou ik stond op het perron en ik stond er vlakbij eigenlijk en die ging zo floep weg. En hij kon er niet achter an, die heeft echt de benen genomen hoor. Maar ja.

IV Zat de deur niet dicht dan

KL Nee, je kon daar gewoon zo door lopen, ja die deur is open geweest op de een of andere manier, of die heeft ze opengemaakt, want als je uit de trein springen wou, dat kon je rustig doen, want op slot doen, dat konden ze niet dat kon er geen een. Zelfs de Duitsers niet.

IV Dus je kon zelf de trein uitstappen

01:02:01

[image:01:59:59.10]

- KL Ja, als je wilde wel. Ja.
IV De deur ging open er stapte een vrouw uit
KL Ik heb de deur niet open zien gaan. Ik heb haar alleen, het was van de Jodentrein, ik heb haar zien uitglippen, Zwolle in en dan kon je zo in een keer de straat ingaan, dan kon je ook niet meer schieten hoor. Die uitgang zit zo er tegenover hoor, vlak er tegenover. Nee, er kon geen Duitser meer achteraan, ja, hij liep een stukje er achteraan en toen dacht hij volgens mij: "Laat maar lopen"
IV U zag hem ook weer instappen
KL Dat weet ik niet meer, is weg.
IV Dat is de enige keer?
KL Dat is de enige keer geweest dat ik dat gezien heb
IV U heeft ook nooit een gesprek gevoerd of een paar woorden gewisseld met
KL Nee, dat kon je niet,

01:03:00

[image:02:00:55.24]

- KL dat kon je niet. Zat allemaal dicht, de ramen moesten dicht als ze op het perron stonden. Er stond niemand uit een raampje van: "He, ik wil koffie hebben ofzo, nee"
IV Zag u iets binnen?
KL Je kon de mensen wel zien, je kon ze allemaal zien.
IV Herinnert u zich iets van iemand die iets zei of riep?
KL Nee, geen woord. Nee. Dat ging allemaal even rustig, dat is juist het, ja volgens mij wisten die mensen niet waar ze heen gingen. Want als ik er later iets over gelezen heb, dan gingen ze naar een werkkamp ofzo. Dat werd hun voorgespiegeld. Ja moet je goed luisteren ik weet dat ook niet.
IV Als u in de treinen keek, zaten daar mensen van verschillende leeftijden?

01:04:00

[image:02:01:53.15]

- KL Nou, nee, ik eh, nee ik kan me niet meer herinner dat.
IV Zaten er alleen mannen in?
KL Nee het was alles er zat van alles in, mannen en vrouwen. Maar kinderen, ik heb ze nooit gehoord van huilen ofzo. Kijk, ze stoppen, maar ze stoppen alleen weg voor het wisselen van de locomotief en die zit er an en dan is het meteen weer weg hoor. Want, en hun lopen eruit, dus en die rest die blijft erin.
IV U zag niet of kinderen waren of ouderen of jongeren
KL Nee, die heb ik nooit, daar niet meegemaakt
IV U kon ook niet zien of er mannen of vrouwen in zaten
KL Jawel hoor, dat kon je gewoon zien als je erin kijkt. Maar, ik was aangesteld om te controleren of er iets mankeerde aan zo'n trein.

01:05:05

[image:02:02:55.16]

- KL En ik zeg ook, als ik meer geweten had dan hadden er hele andere dingen kunnen gebeuren hoor, want ik had de bevoegdheid om zo'n trein leeg te laten stappen, als ik zei: "Er mankeert wat aan de wielen" ofzo. Dan werd zo'n trein gewisseld hoor, dat heb ik zelf meegemaakt hoor, dat ik zei: "Dat treinstel moet eruit want dat wiel dat is niet goed."

- IV Maar de wielen van al die treinen die waren in orde
KL Ja, maar die wielen waren meestal in orde hoor, maar goed, er had wat kunnen gebeuren.
IV De mensen gingen naar een werkkamp?
KL Ik had niets anders gehoord dan 'ze gingen naar Westerbork'. Wat ze daar deden was ons ook onbekend hoor. Maar dan werd er gezegd: "Oh, die moeten daar werken daarzo".

01:06:01

[image:02:03:49.11]

- KL Dat is het enigste. Dat was de hele oorlog zo hoor, want na de oorlog, toen werd er wel anders. Ik ben zelf ook geweest in Bergen Belsen hoor. Ik ben militair geweest dus ik kwam daar na de oorlog ook. Daar ben ik geweest.
IV We gaan even stoppen om even een bandje te verwisselen.
KL Oke.

01:06:33

[image:02:04:19.23]

Tape 2

00:00:00

00:00:35

[image:03:00:37.10]

- IV We gaan nog even over de treinen.
KL Ja
IV U heeft het over Jodentreinen.
KL Ja
IV Kunt u zich herinneren wanneer u de eerste Jodentrein voorbij komen?
KL Nee, datums, dat is zo lang geleden die oorlog, en dit en de Joden dat zit allemaal zo kort op elkaar, nee.

00:01:04

[image:03:01:05.17]

- KL Dat is zo ontzettend moeilijk want net wat ik zeg ik heb bij de spoorwegen een rit meegemaakt als leerling-machinist en dat moet in de buurt geweest zijn van '42 '43 maar het kan ook zijn van '43 '44 want ik ben later dus Wagenmeester geworden. Ik ben einde oorlog dat was in '45 dus. En '44 '45 die strenge dat zit aardig kort op elkaar. (weet het niet meer)
IV Reed u mee op de trein?
KL Ik heb..., dat wil zeggen. als leerling-machinist ben ik eens mee geweest, ik kan niet meer zeggen waar ik ben ingestapt, dat moet in Zwolle zijn geweest, want daar wisselden ze wel eens van personeel.

00:02:00

[image:03:01:59.01]

- KL En toen ben ik meegereden naar Westerbork toe, maar ik me alleen voorstellen, of in mijn herinnering, het was daar helemaal, de trein kwam an en ze stapten aan de linkerkant uit. Dus links van de trein en daar stonden allemaal Duitsers, Duitse officieren stonden daar, maar er was geen station of niks, het was gewoon een stenen weg. En zo ver ben ik, ik ben niet van de locomotief afgestapt.
- IV U bent daar niet afgestapt?
- KL Nee ik ben er gewoon opgebleven. Want er stonden daar veel te veel en ik denk God he. Daar kwam alles uit, mannen en vrouwen, maar dat ging allemaal rustig, geel lawaai ofzo, niets van “wat doe ik hier”, of zo.

00:03:0

[image:03:03:00.06]

- IV Nog even het was een trein
- KL Het was een Jodentrein en volgens mij was het er een met veewagens.
- IV Veewagens?
- KL Ja, dat is dus met dichte wagen waar die grendels opvallen, op zijn.
- IV En u zat op de locomotief
- KL Ik zat op de locomotief.
- IV Waren er nog meer mensen op de locomotief
- KL Ja, die machinist, die was er ook op, met zijn tweeën. Als je nou vraagt wie was die machinist, dat was altijd een ander. Je gaat in een boek en dan schrijven ze je in en je weet nooit, ik wist nooit waar we eigenlijk heengingen. Alleen op het laatste moment mocht je dat zien in Zwolle daar hebben ze een boek en daar staat precies alles in.
- IV Waar had u die trein opgepikt?
- KL Ik was opgestapt in Zwolle, want ik was in de kost in Zwolle,

00:04:02

[image:03:03:56.09]

- KL en dan eh dat kan ook maar dat was overdag, want ik was daar overdag.
- IV Hoeveel kilometer is het dan nog rijden naar Westerbork?
- KL Nou ik denk wel, nou ik ben er nooit eerder geweest, ik ben er ook later niet meer geweest. Westerbork dat gaf eigenlijk een nare smaak in je mond.
- IV Had u. Toen u op de trein stapte, stapte u samen met de machinist op de trein of zat die al op de trein?
- KL Ik kan het me niet herin.. Je stapte meestal samen op de trein. Ik weet nog alleen, als u nou vraagt hoe ben je nou omgedraaid, dat weet ik absoluut niet meer.
- IV We hebben het nog even over het opstappen he.
- KL Ik weet nog wel wat voor machine wat, het was een 1700 type.

00:05:00

[image:03:04:52.09]

- KL Je had ook een 3700, maar dit was een 1700 type machine, dat is dus een wat oudere machine en niet een locomotief voor de sneltrein. Maar, je wordt aangewezen ervoor en kijk eens die machinist weet waar hij heen moet, maar die vraagt niet aan mee “waarzo moet ik heen”. Ik heb alleen maar te zorgen dat het ding loopt en dat het vuur brandt.
- IV U moest het vuur aanhouden?

KL Ja. Het is ergens in die jaren geweest hoor. Want ik ben later dus Wagenmeester geworden. Ik was al in met de spoorwegstaking was ik al weg hoor. Ze zijn nog een keer aan het zoeken geweest in Zwolle, ja daar zaten meerdere achter aan. Of het van de spoorwegen of van de SS geweest weet ik niet toen was ik in een keer spoorloos.

00:06:02

[image:03:05:51.14]

IV We gaan nog even naar, u stapte op de trein en er hangen een aantal goederen wagons achter zegt u?

KL Ja. Volgens mij waren het goederenwagons.

IV Was het een lange trein?

KL Ik zou niet meer kunnen zeggen of het een lange trein was, het is helemaal weg, het is een gat in mijn geheugen. Ik weet nog precies, of ik er nog uit geweest zijn, ik dacht het niet, toen ik al die lui met die wapens daar zag staan, dat leek me niks toen.

IV Als u op die trein rijdt die dag, ik probeer even terug te gaan naar die dag.

KL Ja.

IV Zit u met die machinist op de trein?

KL Ja.

IV Als u met die trein rijdt weet u wat er achter er in de trein zit?

00:07:03

[image:03:06:50.14]

KL Nee, je weet alleen, je hebt alleen gehoord misschien hoeveel wagens erachter zitten, maar niet wat er in de trein zat.

IV Dus onder het rijden denk je niet van jongen als de mensen maar of. Laat ik het anders zeggen toen u op de trein stapte, weet een machinist of een stoker wat er in de trein zit?

KL Nee, ik weet ook niet, dan moet je kijken net voor je weggaat en dan kun je wel zien wat er op het perron staat aan mensen en wat er aan mensen instapt, maar als je een trein overneemt... Dan komt er een locomotief rijdt er weg en een tweede komt er weer voor te staan, en dan blijkt dat de machinist alleen bekend is met waar hij heen moet gaan. En in Zwolle komt dan een machinist die zijn bekend richting Amsterdam of richting Arnhem of nog verder.

00:08:07

[image:03:07:51.10]

KL Ik ben wel eens weggeweest met een trein dat ik pas zeventien uur later terug kwam, dus dan stond ik zeventien uur daar op. Dat was in de oorlog niet een pretje, want je zat met je eten en allemaal en als je dan in de kost bent, was thuis was het eigenlijk hartstikke goed, met alles, was nooit brood te kort. We hadden alles voldoende, maar dit was, ja, je gaat weg en er zijn dingen bij die raak je kwijt weer. Want ik heb met verschillende machines ook gereden, dus van de spoorwegen toen was er nog een stroom en machine (...?) daar heb ik nog wel een foto van.

00:09:01

[image:03:08:43.12]

KL Dit was dus een ouderwets type. Hoe ben je dan weer terug gekomen of wat heb je terug gedaan, ik weet het niet meer gewoon helemaal een donker gat geworden.

- IV Het was het type 1700.
KL Ja.
IV Hoe wist u eigenlijk dat er mensen in die goederenwagons zaten, want dat is toch niet normaal?
KL Dat weet je niet. Nee, je krijgt een trein en ze kunnen zeggen het is een Jodentrein, maar ik wist nooit wat er eigenlijk voor lading in zat. Je krijgt een nummer op, en met dat nummer daar rij je mee. En als je nou vraagt "zitten er mensen in", nooit gehoord, dat zie je pas als je daar aankomt als het open gaat.

00:10:02

[image:03:09:42.04]

- IV Dus onder het rijden, rijdt u met een goederentrein
KL Ja een goederentrein
IV Volgens u wat zat er in de trein dan, achterin?
KL Dat ben ik helemaal kwijt
IV Wat zat er normaal in
KL Ja goederen. Er kunnen meelzakken inzitten of alles wat ze vervoeren per spoorwegen. Dat weet je niet
IV Kunt u zich iets herinneren? U rijdt het kamp binnen, was het station buiten het kamp of binnen het kamp?
KL Ik heb gestaan op een vlakte, het was steen allemaal en het was als je binnen kwam aan de linkerkant, maar er stond niks, het was schijnbaar nog een eind weg dat kamp. Waar dat zat ofzo, of dat in de bosjes zat of zo of daar barakken waren of zo, niks van gezien.

00:11:02

[image:03:10:39.09]

- IV Niets van het kamp alleen een vlakte?
KL Nee. Ik heb alleen daar gestaan en er waren verrekke veel Duitsers, officieren dan, dat kan ik me nog wel voorstellen want daar zwermde het van. Maar verder er is een heel gat is er ingekomen.
IV Hoeveel? U zegt veel?
KL Geteld hebben ze niet, ik had de grootste belang toen ik zag wat er uit kwam, dan ben je gewoon overdonderd.
IV Vertelt u eens hoe ging dat dan?
KL Ik weet ook niet hoe we gedraaid zijn zelfs! Die locomotief of hoe we daar weggereden zijn.
IV De deuren gaan open.
KL Hoe die mensen er uit gekomen zijn, of uit gesprongen zijn, ik weet het niet meer.
IV Zag u iets van dat er mensen uitkwamen?

00:12:00

[image:03:11:35.02]

- KL Ik heb mensen zien lopen daarzo. Je hoort later pas dat het Joden waren, ja. Dat weet je niet van te voren, ze zeggen niet wat er in zit hoor in zo'n trein. Ze weten het wel, diegenen die opdracht krijgt zo'n trein te laten lopen.
IV Dus onder het rijden weet u niet wat er in zit?
KL Nee

- IV Bij aankomst gaan de deuren open gaan er mensen naar buiten. Herinnert u zich iets van verbazing, want het was een goederentrein.
KL Nee weet ik niet.
IV Was het u bekend dat er dat soort treinen reden met goederenwagons met mensen?
KL (volmondig) Ja.
IV Dat wist men al?
KL Ja.
IV Was daar?
KL Maar de meeste die ik gezien heb overdag,

00:13:00

[image:03:12:32.22]

- KL ik weet niet of ze ook 's nachts reden.
IV Werd er bij de spoorwegen waar u werkte over gesproken?
KL Nee, die mensen sprak je niet gewoonweg. Ja later als wagenmeester, dan hoor je meer. Maar als machinist bent, je krijgt een trein op en je moet er zijn om 2 uur, die machinist die staat er bij.
IV Waar hoor je dan als wagenmeester?
KL Dan praat je er over met elkaar: "er komt weer een Jodentrein langs" dus. Dan werd je aangewezen, controleer jij even. Dat zit je op meerdere plekken in Zwolle en het rangeerstation. Daar kwamen dus alle goederenwagons, je had ook goederenwagons daar zaten *Russen in, die heb ik ook meegemaakt.

00:14:02

[image:03:13:32.18]

- KL Die hadden behoorlijk wat vrijheid hoor, daar waren wel Duitsers die daar op moeten letten. Die vroegen meteen aan mij: "Heb je ook tabak enzo. Ik had wel shag, want ik rookte erg veel toen in die periode en dat gaf ik en toen rolde die in krantenpapier en zulke dingen rookte ze op (lacht). En die jongens waren hartstikke blij als ze weer iets hadden. Daar heb ik ook uit zo'n goederenwagons daar zat een Engelse vliegtuig in een daar heb ik een hele zendinstallatie uitgehaald.
IV Uit een?
KL Uit een Lancaster vandaan, die was neergestort Engelse Lancaster en die werd door die Duitsers vervoerd met die moesten transport hebben en die gingen met goederenwagons weer naar Duitsland toe. Dat was aluminium en daar zaten motoren in enzo.
IV Wat haalde u daar uit?

00:15:00

[image:03:14:27.17]

- KL Een complete zendinstallatie uit gehaald.
IV Op een station?
KL Nee, niet op het station. Dat moest dan had je dienst overdag en ik heb overdag uit zo'n goederenwagen, dat was een open wagen hoor, waar die in lag en ik zag daar een zendinstallatie inzitten en die heb ik er uitgehaald.
IV Want?
KL Dat was altijd makkelijk. Maarja ik ben zo stom geweest. Ik heb hem in een juten zak gestopt en per bus naar Hasselt gereden, daar zat een kennis van me, een vriend en die had al een zendvergunning voor de oorlog en die werkte met die zender met Amerika

en Engeland, een amateurzender dus en die heeft die hele zendinstallatie gehad. En dat blijkt dus uit weer een ander boek, daar staat een heel stuk in dat ik die zendinstallatie...

00:16:02

[image:03:15:27.16]

KL En toen ben ik met de autobus dus met die rommel erin, achteraf als ze me aan hadden gehouden dan had ik de kogel gehad. Zulke domme dingen deed je dus, maar ja ik had nog veel meer, want ik heb een Engels vliegtuig neer zien storten in de oorlog. Dat was in '44, daar had ik de parachute van en alles en toen kreeg mijn, in dat gemaal waar ik het over had waar mijn vader ook werkte hebben we alles verstoep, ook de platen staal daar op de vloer. En toen staan er op gegeven ogenblik drie Duitse officieren in dat gemaal! (lacht) en ik zei tegen mijn vader: "Als ze nou eens met die voeten konden kijken, wat zouden ze nou zien, door die platen heen!" Nou verder heb ik dan ook maar niks gezegd. Toen lag er al een zendinstallatie daarboven bij ons daarzo

00:16:59

[image:03:16:22.20]

KL en dat weten al die machinisten nog die daar inzitten, die weten precies waar dat gelegen heeft. Maar daar onder de grond had ik een parachute en een zwemvest en alle spullen van die vlieger en 52 jaar later heeft hij van mij zijn cap terug gehad! En die vrouw, die vraagt nog steeds, die leeft nog, hij is vier jaar geleden overleden, die vraagt nog naar mij! Die zijn hier veertien dagen geweest, twee keer een week, en die heb ik heel Nederland laten zien en ja

IV Vrienden voor het leven.

KL Het zijn vrienden voor het leven geweest. En mijn dochter of nee mijn zuster die heeft nog elke veertien dagen contact met ze.

IV Ik wil nog eventjes terug met u naar. De spoorwegen die draaiden eigenlijk goed he in de oorlog.

KL Ja, maar het is een zekere dwang hoor!

00:18:00

[image:03:17:20.13]

KL Kijk eens. Als je getrouwd bent, ik was dus een vrije jongen, ik ben al voor de spoorwegstaking voordat Engeland het begon te roepen ben ik er opgehouden mee. Ze konden van mij part he, ik zal het maar niet zeggen wat krijgen. Maar als ik alles geweten had wat die Joden gebeuren zou, dan had ik wel wat anders gedaan hoor. Dan hadden ze al wel er jaren daarvoor mee kunnen stoppen.

IV Dan was de oorlog korter geweest.

KL Je leefde in een onzekerheid, je dacht aan je eigen leven. Mijn vriend was ondergedoken bij mijn ouders thuis, mijn neef was ondergedoken bij mijn ouders thuis.

IV Om aan de Arbeidsdienst te ontkomen.

KL Allemaal contractbreuk, en mijn vriend had zich uitgezaagd uit het politiebureau vandaan

00:19:02

[image:03:18:20.21]

- KL die is lopende door Zwolle 's nachts gegaan en die kwam om vier uur 's nachts bij mijn ouders aan, wij woonden dus een stuk buiten Hasselt.
- IV Waarom was hij opgepakt?
- KL Schijnbaar ook voor ondergrondsewerk. Als je het nou zelf vraagt. Hij was net hetzelfde als wat ik deed maar ja hij was opgepakt punt uit en hij zat daar vast. En toen heeft hij door een stukje papier naar buiten te gooien, het raampje was stuk en er was een meisjes Mulo die was er nog, en die meisjes hebben gezorgd voor een ijzerzaag. Die hebben dat weer door het raampje kunnen gooien en toen hebben ze met het zingen, 's nachts en 's avonds hebben ze die spijlen eruit kunnen zagen en toen heeft hij 's nachts de kuiten genomen. Ja met nog een paar.
- IV Goed in de maat zingen.
- KL Ja, goed lawaai maken en dan kon hij doorzagen.

00:20:01

[image:03:19:17.06]

- IV Alles draaide nog vrij goed bij de spoorlijnen. Hadden de mensen bij de spoorwegen onderling wel eens over de Jodentreinen
- KL (Beslist) Nee.
- IV In de zin van dat het goederenwagens waren?
- KL Nee.
- IV Want dat hoort toch niet?
- KL Nooit. Nee. Nooit gehoord.
- IV Herinnert u zich iets bij uzelf, of van verbazing over het feit dat de mensen niet in personenwagens zitten.
- KL Je wist het niet, het was gewoon onkunde.
- IV Maar toen u de wagens open zag gaan in Westerbork, en u zag dat de mensen uit goederenwagens kwamen was u daar verbaasd over ?
- KL Ja, dan sta je helemaal verbaasd, dat is iets raars. Dat heb je nooit, dat zie je wel eens op een film,

00:21:03

[image:03:20:16.21]

- KL dit is gewoon weg iets.
- IV Zei de machinist er iets over?
- KL Ik kan me niet meer herinneren van die hele machinist wie of het geweest is
- IV Hoelang bleef u staan in Westerbork?
- KL Ik heb er geen idee van, ik weet niet meer hoe ik weggeraakt ben daar zelfs.
- IV Hoe vaak bent u met een trein meegereden waar Joden in zaten?
- KL Dat is volgens mij de enigste keer geweest. Want ik ben toen weggegaan en toen heb ik geleerd voor wagenmeester en ik ging elke week een keertje naar Groningen toe. En ik ben benoemd tot wagenmeester dus en toen uit Zwolle vandaan ben ik overgeplaatst op zeker ogenblik naar Ommen in Groningen naar het station in Groningen.

00:22:05

[image:03:21:16.13]

- IV Op een gegeven moment gaan de Engelsen aandringen op de radio dat er iets moet gebeuren met de spoorwegen, zegt u?
- KL Ja.
- IV Hoe ging dat?

- KL Nou je hoorde het wel over de radio, mijn ouders hadden een radio, ik was al een half jaar denk ik voor de staking uitbrak was ik al weg.
- IV Weg?
- KL Ja ik ben gewoon niet meer terug gegaan. Kijk ik was nog ongetrouwd en ik was altijd gewend om thuis ja ik zat in Groningen in de kost in Haren (Groningen).
- IV Waarom ging u niet meer
- KL Om de oorlog niet, ik had er gewoon de pest in.
- IV Hoe bedoelt u ?
- KL Nou ook over die Jodentreinen enzo over het vervoer

00:23:01

[image:03:22:10.07]

- KL en vanuit Engeland vandaan werd ons verzocht dus, die brief ligt hierzo dus, daar kunt u alles in lezen om niet meer te rijden.
- IV Een brief?
- KL Ja. Uit Engeland vandaan voor de radio. En daar heb ik later na de oorlog van de spoorwegen een brief over gehad, met de reden erop van een of andere minister die heeft dat verteld. Namens koningin Wilhelmina die daar zat.
- IV De koningin zat in Engeland.
- KL Die zat in Engeland
- IV De regering ook.
- KL En de regering en die zag wel dat het transport wel door ging, dat kregen ze wel door van die Engelse vliegtuigen steeds. Die zagen allemaal wel die rookpluimen.
- IV Hoorde u iets, luisterde u vaak naar de Engelse radio?
- KL Ja
- IV Wat vertelde die over transporten van Joden?

00:24:00

[image:03:23:06.19]

- KL Nee. heb ik nooit gehoord, nee. Dat hebben ze volgens mij nooit gezegd, of ik heb die uitzendingen gemist. Je moest ook ontzettend oppassen als je daar naar luisteren. We waren dan nogal brutaal maar het kon, achteraf kon het je de kop kosten.
- IV Hoorde u wel eens over de Nederlandse radio vanuit Engeland iets over de transporten van de Joden, de treinen of de naam Westerbork?
- KL Nooit gehoord.
- IV Nooit gehoord.
- KL Nee. Ik weet niet of ze het wisten en of er uitzendingen geweest waren daar over. En meestal als er uitzendingen waren kwamen ze meestal met een codenaam ofzo.
- IV Er werd nooit iets op de radio gezegd dat u zich kan herinneren?

00:25:02

[image:03:24:05.15]

- KL Ik kan me het niet herinneren of ik heb het niet gehoord, ik zat ook in pension in Zwolle en toen ik in Groningen zat, in de Hortenslaan (Hortensialaan) in Haren in pension. Dan zat je daar de hele week en dan ging je de weekeinden naar huis toe. Maar ze hebben mij nog wel gezocht toen die laatste periodes, toen hadden ze vermoedelijk nog wat personeel nodig. Dat hoorde ik dan pas jaren later, na de oorlog van mijn kostbaas in Zwolle. Dat ze daar geweest waren en die had gezegd hij zit in Groningen. En in Groningen zeiden ze hij is er niet. We zijn hem kwijt.

- IV En wie zijn ze?
KL Ja dat was onder andere een arts, een hele bekende arts in Zwolle moet dat geweest zijn. Die dus gewerkt had voor de spoorwegen.

00:26:02

[image:03:25:03.14]

- KL En die moest dat controleren.
IV U had zich ziek gemeld.
KL Ik had me ziek gemeld ja in Groningen al, maar ik ben alles kwijt geraakt wat ik aan spullen had daar, ik had een fiets staan. Maar ik was thuis dus bij Hasselt. Maar dat wist niemand.
IV Nog een keer ten overvloede. Heeft u iets in u herinnering van gesprekken bij de spoorwegen of in de omgeving die over dat transport van die Joden ging, of dat iemand daar iets over zei of?
KL Nee, dan was het och “er komt weer een Jodentransport komt er langs” zo ging dat, of een Jodentrein werd er gezegd dan, dat was het enigste.

00:27:01

[image:03:26:00.17]

- KL En die ze zullen bij de spoorwegen echt nog boeken hebben waar ze instaan hoor. Maar er is natuurlijk erg veel vernietigd. Er zullen vermoedelijk nog wel dingen staan uit die jaren vandaan, maar of het er nog is er is natuurlijk erg veel vernietigd. Ze hebben nog een keer bommen gegooid daar zo. Maar er was een speciale kamer daar ging je dan heen, overdag of 's nachts en dan kon je zien, werd je aangewezen voor die of die trein, punt uit.
IV Heeft u ooit iemand gesproken die van Westerbork met een trein naar het Oosten is gereden?
KL Nee, nooit van gehoord. Ik zou niet weten, maar dan moet het iemand zijn die bekend is op die lijn naar Duitsland toe ergens. De machinisten in Zwolle niet. Nergens anders werd gewisseld en dan weer in Amsterdam. Je ging alle kanten op naar Coevorden toe en zo verder tot Emmen aan toe.

00:28:03

[image:03:26:59.06]

- Maar dan zou het iemand geweest moeten zijn die daar bekend is op die lijn. En er zaten alleen machinisten in Zwolle en nergens anders wisselden ze. Kan misschien in Groningen geweest zijn of in Leeuwarden dat weet ik niet. Maar ik dacht het niet, ik dacht dat ze allemaal uit Zwolle vandaan kwamen en dan centraal zitten, en dan had je ze weer uit Amsterdam daar kwamen machinisten vandaan die zaten weer meer in Noord-Holland het noorden in. Ik heb hier ook veel gereden op Kampen nog in de oorlog. Het kampenlijntje en dan ging ik alle kanten op naar Coevorden toe en.
IV Geen gesprekken over dat onderwerp?
KL Nee, heel weinig, het is net als je nou achteraf kijkt, dan lijkt het net alsof het een taboe geweest te zijn.

00:29:01

[image:03:27:55.00]

- KL Een taboe voor de mensen.
IV U zou wel eens gelijk kunnen hebben.

KL Kijk, als ik anders geweten had, je leest wat er gebeurd is, later, goed je ziet op televisie ik heb al die uitzendingen gezien van Dachau in het begin op televisie. Ik ben zelf als militair geweest in Bergen-Belsen, nou dan blijf je altijd bij hoor. Want daar staat hier 900 doden, en die heuvels daarzo, dan besef je het eigenlijk pas. Je krijgt oefening in Duitsland en dan wordt je ineens verbindingsofficier tussen de Duitsers en de Nederlanders, dat maak je dan ook mee, nog.

00:30:00

[image:03:28:51.18]

KL Die nodigen je uit en dan zit je 's avonds in Duitse officiersmess terwijl je er tegen gevochten hebt! Ik moet je heel eerlijk zeggen, ik heb heel lang verdomde haat gehad tegen ze hoor. Op een zeker ogenblik zaten we met een oefening in Duitsland en die Duitsers vlogen met een vliegtuigje over ons heen, die waren gewoon ingehuurd, hoor, maar dat zinde mij toen helemaal niets. Maar ik was daar de enige met een Oorlogsherinnering kruis, dat wil zeggen dat ik contact heb gehad met Duitsers. De meeste officieren die waren jonger, ja er waren ook ouderen bij hoor. Ja die zaten blijkbaar in de oorlog in een kamp.

IV Het kan raar lopen met de geschiedenis.

KL Ja het kan ontzettend raar lopen. Als je het daar over hebt dan ga je door er zijn zulke rare dingen gebeurd.

00:31:02

[image:03:29:51.11]

IV We gaan eens even luisteren of ze tevreden zijn boven. Ik geloof dat we het verhaal rond hebben he.

KL Ja, er schieten hier af en toe dingen te boven maar ja ze vragen ook van hoe was het nou met die capitulatie bijvoorbeeld he. Dat je daar liep. Nou je voelde me he he, het is over. Maar ik weet helemaal niet meer hoe ik ben thuis gekomen. Ik kan me mijn thuiskomst niet meer herinneren, ja ze waren hartstikke blij en ik zelf ook.

IV Terecht.

00:32:00

[image:03:30:47.14]

Ja, je kan het eigenlijk, wat ik beleefd heb in de oorlog zoals Ablasserdam dat kan je niet te beschrijven dat is zoiets raars wat daar gebeurde toen, dat ze die bommen daar zo neer flikkerden en toen zag ik die Stuka's voor het eerst trouwens met die sirenes aan, volop. Ik lag daar in een steegje hoor, en toen zag ik die bommen naar je toekomen, nou dan buk je even je beseft je niet eens. Je denkt ook maar (maakt handgebaar). Dan zeggen ze wel eens: 'Ben je nou bang geweest in de oorlog?' Ik heb toen nooit gedacht aan huis, nog nooit, ik heb niet aan mijn ouders gedacht. Ik heb gedaan wat ik doen moest, dat doe je klakkeloos. Wat je geleerd hebt pas je toe. En als u dat stuk beschrijft daar ook in dat boek. Ik heb dingen meegemaakt.

00:33:01

[image:03:31:45.24]

KL Ja dat is misschien nog veel erger. Ik had een richter bij dat stukkie, was nog een jaar langer in dienst geweest dan mij, en ik geef commando's aan hem. Hij vuurde af dus ik zeg vuur en dat schot dat valt en dat valt te dichtbij het valt in het water. Ik zeg vermeerder zoveel, zoveel erbij. Hij stelt het bij op die meter, maar tot drie keer toe

valt dat schot weer te dichtbij op dezelfde plek. Ik zeg tegen hem: 'Wat doe je nou?' Ja en moet je nagaan hij had twee jaar geoefend in hetzelfde leger, maar hij had nog nooit zo'n ding gevuurd met brisantgranaten, en ik had dat ook nog nooit eerder gedaan. Want wij schoten met pantsergranaten die dus door het pantser gingen. Ik schoot overal op, ik schoot ook op vliegtuigen ermee, want je kan een keer geluk hebben.

00:34:01

[image:03:32:43.01]

KL Maar toen nam ik het over van hem en toen merkte ik pas dat hij wel de meter instelden maar niet zijn luchtbel in speelde (...?), en die moet je eerst vinden om vaart zien e krijgen om verder te komen met dat schot steeds. Nou en toen heb ik het overgenomen en toen ging ik er zelf achter zitten en toen kon ik de brisantgranaten laten ploffen waar ik wilde. En ik had genoeg rasters (...?) daar zitten er vijf in dus naast elkaar van die hulsen met die granaten erin.

IV Toen schoot u wel raak?

KL Ja toen heb ik wel raak geschoten. Zo zijn ook vermoedelijk ook die vier Duitse officieren geraakt. Dat was ook met een brisantgranaat want daar schoot er geen eentje mee ik was de enigste die af en toe schoot met een brisantgranaat want als die op de grond komen klappen ze.

IV Duitse officieren?

KL Ja vier Duitse officieren. De namen zijn bekend en die generaal was daar net weg dat was jammer.

00:35:02

[image:03:33:042.10]

KL Ja die vier officieren die werden zwaargewond, zij zouden doorgaan met die aanval naar die Friese brug, het was vermoedelijk een afzwaaijer zeggen ze daarin, mijn naam staat daar achter.

IV We kunnen concluderen dat u het overleefd heeft en de oorlog, dat kan niet iedereen zeggen.

KL Dat is het juiste woord ook en ik dank u ook voor het onderhoud. (Schudden elkaar de hand) Bedankt, ik ben blij dat ik wat kan spuien.

(...)

IV U zei net samenvattend, toen ik vroeg over werd er gesproken, over de treinen heb ik het weer bij het personeel van de spoorwegen. U zegt het leek wel alsof het een soort.

KL Taboe was.

00:36:01

[image:03:34:38.11]

IV Was dat in de oorlog zelf zo dat iedereen dacht daar kan ik maar beter niet over praten? Of concludeert u dat nou achteraf?

KL Er werd in de oorlog helemaal niet over gepraat, ik denk dat de meeste mensen niet wisten dat ze de Joden afvoerden. Dat zouden ze dan moeten horen van iemand van de spoorwegen. Zo'n trein, er werd zo'n razzia gehouden, dat lees je dan na de oorlog, en dan werden ze bijeengebracht en dan vervoerd in of goederen wagens of personenwagens. Dan vertrokken ze, die wisten zelf ook niet waar ze heen gingen.

IV Dus de mensen in het land wisten over het algemeen niet zoveel daar van?

00:37:03.13

[image:03:35:38.02]

KL Nee de mensen wisten absoluut niet waar ze heen gingen. Radio's waren er niet meer. Hoe moesten ze het weten op het plattenland, die boeren wisten helemaal niets. Die zagen het in de verte wel eens een keer branden, en dan zegt die er staat iets in de brand.

IV De radio uit Engeland?

KL Ja, wie had er een radio dan?

IV Er werd toch wel naar de radio in Engeland geluisterd?

KL Dan moet je wel zo'n radio hebben. Ik weet zo wel van de dertig mensen die ken hadden geen radio.

IV U wel he.

KL Ja wij wel, veel te veel thuis, ik maakte zelf radio's en die leverde ik ook wel aan die boeren, maar die moesten ze inleveren allemaal.

IV Maar op de radio uit Engeland hoorde u nooit iets over dit onderwerp?

KL Ik nooit gehoord.

IV Niets?

KL Er werd ook heel weinig bekend gemaakt.

00:38:00

[image:03:36:33.07]

KL Ik weet nog wel: Hier radio Oranje, de stem van strijdend Nederland, punt uit. En dan kwam er berichten of codeberichten dus voor degene die een zender had, dus dat die wisten en dan vertelden ze wat en dan kon er een dropping plaatsvinden.

IV Bij de spoorwegen zagen ze het wel, spraken ze daar onderling over?

KL Nee, nooit gehoord.

IV Was het een afspraak van we praten er niet over?

KL Het is ons nooit iets opgedragen om daar niet over te praten, de NS sprak er zelf ook niet over. Iedereen was blij als hij 's avonds weer thuis was.

00:39:01

[image:03:37:31.09]

IV Hoezo?

KL Het station in Zwolle kreeg op het gegeven moment bommen. Dus dan praat je niet meer ergens over dan, maar als het luchtalarm was dan moet je weg, ja er moesten wel mensen op hun post blijven, als ik er was dan bleef ik zitten. Want er kon een trein komen. We leven nu in vrije omstandigheden, nu zeg je tegen de baas: je kan me wat, maar wij zaten daar om ons loon en we moesten wel. Ik heb nooit horen praten over: Waar gaan die mensen heen. Het enige was: Nou die gaan naar Westerbork. Die moeten daar werken.

IV Was dat iets normaal dan?

00:40:03

[image:00:40:03.26]

KL Nee, normaal is het niet, maar het is, ze worden opgepakt en dan moesten ze daar werken. Dat was natuurlijk een strafmaatregel door de Duitsers.

IV Hadden die mensen straf verdient dan?

KL Dat is de andere kant, daar denken wij anders over maar. In Duitsland had je dus de Duitsers zitten en die waren vergiftigd door een man, en die ene man heeft het zo gek

- kunnen krijgen dat ze oorlog gingen voeren. Ja zo is het toch? Mensen vragen zich ook af van wat doe ik hier eigenlijk.
- IV Die spoorweg mensen die rijden met de treinen, ze slaan op de wielen met een
KL hamer op de wielen.
KL Maar praten nooit over van wat er in de trein zit?

00:41:05

[image:03:39:30.10]

- KL Nee je praatte gewoon over huiselijke dingen. En verder bemoeide je er niet mee, je werk was je werk.
- IV Verbaasde het u zelf wel eens dat niemand hier over sprak?
- KL Nee
- IV Waarom niet?
- KL Je wist niet wat er gebeurde eigenlijk, je kon je wel afvragen waarom is dit eigenlijk of hoe of wat, waarom ze die Joden daarheen brachten is voor mij altijd een raadsel geweest.
- IV Het zei ook niemand in uw omgeving
- KL Nee, je wist dat het mannen, vrouwen en kinderen waren die nooit kwaad hadden gedaan,
- IV Kinderen?
- KL Er waren ook kinderen, nou ja dat zie je dan op foto's in de krant enzo. Dat ze daar alles instopte in treinen.
- IV Maar u zag dat nooit?
- KL Gezien heb ik het zelf nooit.

00:42:03

[image:03:40:26.02]

- KL Ik heb wel treinen langs zien komen maar. Mijn geheugen, het was voor ons gewoon: er komt een Jodentrein langs, dat was de enigste naam, punt uit. En verder waren wij nooit ingelicht, ook niet over de radio over concentratiekampen, dat hoorde wij na de oorlog pas. Wist ik in de oorlog niet. Ja in Vught, daar zaten `dan Nederlanders die wel wat uitgehaald hadden, en er werden ook mensen opgepakt omdat de Duitsers zeiden die zijn hoofd ergens van of die moeten, die moeten we vasthouden.
- IV Waarom moesten de Joden naar Westerbork?
- KL Er werd tegen ons gezegd: die moeten daar heen en die zitten daar in een kamp.
- IV Wie zei dat tegen u?

00:43:00

[image:03:41:21.08]

- KL Dat hoorde je wel,
- IV Van wie?
- KL Van burgers of van kennissen, maar verder heb nooit geweten wat die Joden daar deden, ik dacht die blijven daar wel zitten. Er is ook nooit een machinist aangewezen die een transport deed van Westerbork naar de grens toe, daar weet ik helemaal niks van, ik heb nooit geweten dat er transporten waren naar Duitsland toe.
- IV Er gingen ook mannen in de arbeidsdienst, niet Joodse Nederlandse mannen moesten werken in de Duitse arbeidsdienst.
- KL Ja
- IV Het verschil, de Joden mochten hun vrouwen en kinderen meenemen.

KL Ja dat hoor je na de oorlog. Dat heb ik nooit in de oorlog gehoord hoor.

00:44:00

[image:03:42:18.16]

KL Dit zijn allemaal praatjes uit de krant vandaan of die later bekend werden over de radio en over de televisie. Nou televisie had je niet in die periode en radio had je niet, want er was geen sterveling die een radio in huis durfde te houden. Want als de Duitsers kwamen dan kreeg je de kogel, zoals was het punt uit.

IV Was er iemand bij de spoorwegen die zei ik ga eens kijken hoe het zit?

KL Nee ik heb er nooit eentje meegemaakt. Kijk eens ik moet ook zeggen...die mensen van de spoorwegen dat was ook een bepaalde categorie mensen ja die ook voor hun brood en voor hun vrouw het werk deden en punt. Je was gewoon slaaf punt uit.

IV En blij als u 's avonds weer thuis was.

KL Ja zo is het. Ja er zit niks anders op.

00:45:01

[image:03:43:16.14]

KL Als je achteraf alles weet en nadenkt ja wat had ik graag wat anders willen weten. Toen ik na de oorlog in Bergen-Belsen liep, nou, poe. (Huult)

(...)

IV Hadden we het maar geweten hè?

KL Dat ik hier nog zit. (zucht)

IV Hoe kan het nou dat mensen dom werden gehouden?

KL Ja zo is het vaak in de wereld. Er zijn goede en slechte mensen, dat weten we allemaal.

00:46:09

[image:03:44:22.05]

IV Van achteraf terugkijken is makkelijk.

KL Ja dat is het hem juist.

IV Wat is het hem?

KL Ja het is makkelijk.

IV Wat is makkelijk?

KL Terugkijken.

KL Ik zeg in mijn leven heb ik hartstikke geluk gehad. Dat ik hier nog zit, met jullie, (huilend) dat had heel anders kunnen lopen.

IV U heeft het overleefd?

KL Ja ik heb het overleefd en goed ook.

IV En zo vele niet.

KL En als u nou in de boek kijkt ziet u fotootjes van mijn opleiding die staan momenteel op internet allemaal. Wat ze hebben een stuk geschreven dat Dordt. De foto's hierzo. (dhr staat op van zijn stoel)

(Zie dordtopenstad.nl met beeldmateriaal en verslag van de gevechten in mei 1940)

00:47:25

EINDE